

ВОЈНО- ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

MILITARY HISTORICAL REVIEW
БОЈНО-ИСТОРИЈСКИ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА - ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ
МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: пуковник др Михајло Басара, директор ИСИ, председник; др Милан Терзић, научни сарадник ИСИ, уредник; др Винфрид Хајнеман, пуковник, Управа за војноисторијска истраживања ОС СР Немачке; др Шаул Шај, директор Института за војноисторијска истраживања ОС Израела; проф. др Милан Ристовић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Радмила Радић, научни саветник Института за новију историју Србије; др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института за савремену историју; мр Велимир Иветић, пуковник у пензији; др Славица Ратковић - Костић ИСИ; поручник Далибор Денда, истраживач ИСИ; мр Дмитар Тасић, истраживач ИСИ.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: др МИЛАН ТЕРЗИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: поручник ДАЛИБОР ДЕНДА

Штампање овог броја Војноисторијског гласника, разумевањем Савеза потомака ратника Србије од 1912. до 1918. године, омогућио је Сектор за борачко-инвалидску заштиту Министарства рада и социјалне политике Републике Србије.

Часопис излази два пута годишње. Година издања LVI. Рукописи се шаљу на адресу: Институт за стратегијска истраживања - Одељење за војну историју, Незнаног јунака бр. 38 Београд. Телефони редакције 20-63-519 и 20-63-553; војни тел. 29-519 и 29-553. Рукописи се не враћају.

САДРЖАЈ ВИГ БР. 1-2/2007

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ

1. капетан Миљан Милкић – Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије 7
2. др Август Лешник - „Крв и живот за слободу” – Југословени интербригадисти у Шпанији (1936-1939) 21
3. мр Алексеј Тимофејев – Скривена армија (совјетски држављани у Вермахту и СС током Другог светског рата) 50

ПРИЛОЗИ И ИСТРАЖИВАЊА

1. др Славица Ратковић-Костић - Развој доктрине у војсци Краљевине Србије 1882 -1903..... 65
2. др Тодор Петров – Војничка заклетва у бугарској војсци..... 83
3. поручник Далибор Денда – Аутомобил у операцијама српске војске 1912-1913..... 90
4. мр Дмитар Тасић –Друштвени и материјални статус официра војске Краљевине СХС (Пример Треће армијске области 1919. и 1920. године)..... 102
5. др Милан Терзић – Југословенска краљевска влада и одузимање чинова официрима 1941-1944..... 114
6. мр Александар Животић – Санитетско обезбеђење одреда ЈНА на Синају 1956-1967..... 130

ТЕОРИЈА ИСТОРИЈЕ И МЕТОДОЛОГИЈА

Стиг Ферстер (<i>Stig Förster</i>) о војној историји данас – приредили др Венцеслав Глишић и поручник Далибор Денда	149
--	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

1. Peter Jackson, <i>The Mongols and the West 1221/1410</i> , Pearson, Harlow 2005, pp. 414+xxxiv (Александар Узелац)	157
2. Душан Батаковић, <i>Дечанско питање</i> , Београд 2007, 354; <i>Косово и Метохија у српско-арбанашким односима</i> , Београд 2007, 393; <i>Косово и Метохија – историја и идеологија</i> , Београд 2007, 469 (Љубодраг Димић)	160
3. Terence Zuber, <i>Inventing the Schlieffen Plan. German War Planing 1871-1914</i> , Oxford University Press, Oxford 2002. 340+xii pp. (Срђан Мићић)	162
4. Љубомир Петровић, <i>Невидљиви гето. Инвалиди у Краљевини Југославији 1918-1941</i> , Београд 2007, 341 стр. (Љубодраг Димић)	166
5. László Borhi, <i>Hungary in the Cold War 1945-1956. Between the United States and the Soviet Union</i> , Budapest (Central European University), 2004, 352 str. (Катарина Ковачевић)	170
6. Иван Лаковић, <i>Западна војна помоћ Југославији 1951-1958</i> , Подгорица 2006, 293. (Љубодраг Димић)	174
7. Драган Богетић, <i>Нова стратегија спољне политике Југославије 1956-1961</i> , Београд 2006, 384 (Љубодраг Димић)	177

ДОКУМЕНТИ

Др Ненад Петровић – Депеше југословенског војног изасланика из Будимпеште 1956-1957	181
--	-----

CONTENTS - MILITARY HISTORY REVIEW NO. 1-2/2007

ARTICLES AND STUDIES

1. Captain Miljan Milkic – National and Religious Holidays in the Militaries of the Princedom and the Kingdom of Serbia..... 7
2. *Avgust Lešnik, Phd* - „Blood and Life for Freedom “ – Yugoslav Interbrigadists in Spain (1936–1939)..... 21
3. *Aleksej TIMOFEJEV* - A Hidden Army (Soviet citizens in Wehrmacht and SS during the Second World War)..... 50

CONTRIBUTIONS AND STUDIES

1. Slavica Ratković-Kostić, PhD - The Doctrine development in the Military of the Kingdom of Serbia 1882-1903..... 65
2. Todor Petrov, PhD – Military Oath in the Bulgarian Army..... 83
3. Lieutenant Dalibor Denda – The Motor Car in the Operations of the Serbian Army 1912-1913 90
4. Dmtitar Tasic, M.A. – Social and Material Status of The Officers in The Yugoslav Royal Army (Case Study of the Third Army in 1919 and 1920) 102
5. Milan Terzić, PhD – The Yugoslav Royal Government and Depriving Officers of Their Ranks in 1941 – 1944 114
6. Aleksandar Životić, M.A. – Medical Support for the Detachment of the Yugoslav Peoples Army in Sinai in 1956 – 1967 130

THEORY OF HISTORY AND METHODOLOGY

Stig Förster on the Military History Today – review compiled by Venceslav Glišić, PhD, and Lieutenant Dalibor Denda	149
--	-----

CRITICS AND REVIEWS

1. Peter Jackson, <i>The Mongols and the West 1221/1410</i> , Pearson, Harlow 2005, pp. 414+xxxiv (Aleksandar Uzelac).....	157
2. Dušan Bataković, <i>The Issue of Dečani</i> , Belgrade 2007, 354; <i>Kosovo and Metohia in the Serbian and Albanian Relations</i> , Belgrade 2007, 393; <i>Kosovo and Metohia – historz and ideology</i> , Belgrade 2007, 469 (Ljubodrag Dimić)	160
3. Terence Zuber, <i>Inventing the Schlieffen Plan. German War Planing 1871-1914</i> , Oxford University Press, Oxford 2002. 340+xii pp. (Srđan Mičić)	162
4. Ljubomir Petrovic, <i>Invisible Ghetto. Invalids in Kingdom of Yugoslavia 1918-1941</i> , Belgrade 2007, 341p. (Ljubodrag Dimic).....	166
5. László Borhi, <i>Hungary in the Cold War 1945-1956. Between the United States and the Soviet Union</i> , Budapest (Central European University), 2004, 352 str. (Katarina Kovačević)	170
6. Ivan Lakovic, <i>Western Military Aid to Yugoslavia 1951-1958</i> , Podgorica 2006, 293 p. (Ljubodrag Dimic)	174
7. Dragan Bogetic, <i>New Strategy of Yugoslav Foreign Policy 1956- 1961</i> , Belgrade 2006, 384 p. (Ljubodrag Dimic)	177

DOCUMENTS

Nenad Petrović, PhD – Dispatches of the Yugoslav Military Attachee from Budapest 1956-1957.....	181
--	-----

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ

УДК 394.26:355.1(497.11) "1839/1918" (093.2)
398.332:355.1(497.11) "1839/1918" (093.2)

Капетан Миљан Милкић, истраживач
Институт за стратегијска истраживања
Београд

ДРЖАВНИ И ВЕРСКИ ПРАЗНИЦИ У ВОЈСЦИ КНЕЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

АПСТРАКТ: *Рад прати законску регулативу и начин обележавања државних и верских празника у српској војсци до завршетка Првог светског рата. Рад је заснован на необјављеној архивској грађи из Архива Војноисторијског института, објављеној грађи државних органа, војне и црквене провенијенције, војној и црквеној периодици и литератури.*

Након султановог хатишерифа из новембра 1830. године¹ формирање српске војске, започето током Првог српског устанка, настављено је институционализацијом постојећих и формирањем нових јединица. Сва војска сталног кадра је 1833. године подељена по формацији, а Сретењски устав 1835. садржао је и основе првог уређења српске војске. На основу Устава из 1838. донет је први војни закон, *Устроение гарнизоне воиске* 1839. године.² Истовремено са остваривањем државне самосталности и процесом стварања српске војске, одвијало се и осамостаљивање Српске Цркве.³ Након 1830. године завршава се

¹ Сви датуми у тексту наведени су према Јулијанском („старом“) календару. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца Грегоријански („нови“) календар званично је прихваћен *Законом о изједначавању старог и новог календара* од 10. јануара 1919. године; Службене новине број 1 од 12. јануара 1919. године.

² *Устроение гарнизоне војске*, у Београду 29. маја 1839. године; Сборник закона и уредаба и уредбени указа издатих у Кнежевству Србском од времена обнародованог устава земаљског (13. фебруара 1839. до априла месеца 1840. године), у Београду, 1840, стр. 58. О формирању и модернизацији српске војске видети: Славица Ратковић – Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Београд, 2007.

³ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790 – 1918. године*, књига 1, Београд, 1989, стр. 223. Васељенски патријарх је конкордатом из септембра 1831. године дао Србији право аутономне цркве,

процес канонизације српских средњовековних владара и почиње њихово слављење као државних и народних празника. На овај начин Црква учвршћује своје место у друштву и држави.⁴ У Краљевини Србији православна вера је била државна и све државне светковине биле су пропраћене православним обредима.

Државни празници у Кнежевини и Краљевини Србији

Током XVIII и у првој половини XIX века српски народ је у областима под турском управом празновао празнике које је прописивала Карловачка митрополија за подручје под својом јурисдикцијом.⁵ Због немогућности да буду штампани у Србији, календари су све до 1833. године добијани из Угарске. Те године је у Београду изашао први календар, „Забавник” Димитрија Давидовића, урађен према датумима из угарских календара.⁶

Уредба о празницима донета у Кнежевини Србији 4. септембра 1839. године регулише светковање недеље и верских празника.⁷ Током 1845. године објављена је још једна уредба о празновању недеље и заповедних верских празника, а одређено је да се и Велики петак „има светковати у воздрженију, тишини и молитви, те да се тога дана не смеју дућани отварати, нити се шта сме на пијаци продавати”.⁸ На основу доступних нормативних аката знамо да је Цветна недеља као дан Таковског устанка празнована пре 1836. године, али је прва сачувана уредба о томе објављена 31. марта 1859. године.⁹

У Кнежевини Србији је као државни празник најпре обележаван дан Светог Андреја Првозваног (30. новембар) када су у Београду 1830. године прочитани

уз привидну зависност од Васељенске патријаршије. Свети Синод Цариградске патријаршије објавио је 20. октобра 1879. акт о проглашењу пуне независности Српске Цркве; др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве. Од почетка XIX века до краја Другог светског рата*, књига 2, Београд, 1991, стр. 381 – 384.

⁴ Академик Милорад Екмечић наводи значај прослављања српских средњовековних владара као народних светковина и црквених благодана, чиме је „црква заузела место главног политичког заштитника нације.“ Милорад Екмечић, н. д, стр. 40.

⁵ Димитрије Руварац, „Како је постао данашњи број заповедних празника код Срба“, *Хришћански весник*, 6 и 7, 1888, стр. 498. Православна црква у границама Карловачке митрополије имала је осам епархија (вршачка, темишварска, будимска, сремска, карловачка, бачка, пакрачка и плашкинска) и обухватала је све православне у Угарској, Хрватској и Славонији.

⁶ Димитрије Руварац, н. д, стр. 498.

⁷ „Уредба за светковање недеље и празника“, Нам. Бр. 1030, *Сборник закона и уредаба и уредбени указа издатих у Књажевству Србском од времена обнародованог устава земаљског (13. фебруара 1839. до априла месеца 1840)*, књига 1, у Београду, Књигопечатна књажевства Србскога, 1840, стр. 113. (даље: *Сборник закона...*) Уредбом је сваком Србину забрањено обављање било каквог посла на дан празника (пољских радова, држање отворених дућана и кафана и јавна трговина) пре него што се заврши Света литургија у цркви. За пазарне дане уместо недеље у свим местима одређена је субота, а у Београду још и уторак. Ако би се десило да неки празник падне у суботу или уторак, онда би пијача била дан раније. Вашари су могли бити само радним данима. Одређено је да се празнични дани у календару обележавају црвеним словом, а свештеници су требали унапред да обавештавају народ о предстојећем празнику.

⁸ Димитрије Руварац, н. д, стр. 499.

⁹ *Сборник закона ...*, за 1859. годину, књига 12, Београд, 1859, стр. 27.

Хатишериф и Берат којима су призната државна права Србије.¹⁰ Указом кнеза Александра Карађорђевића од 5. октобра 1850. године одређено је да чиновници на дан Светог Андреја Првозваног носе униформу.¹¹ Истим указом за државне светковине одређена је и Нова година, Богојављање, Свети Сава, први дан Васкрса, Свети Ђорђе, Вазнесење, Духови, Свети Петар и Павле, Велика Госпоина, 29. септембар – кнежев рођендан, Свети Димитрије, Свети Никола и први дан Божића. Указом од 10. августа 1878. године уведено је прослављање 20. јуна, као дана успостављања „независности и увећања Србије“ на Берлинском конгресу 1878. године.¹² Од 6. фебруара 1883. године као дан успостављања независности, увећања територије и проглашења Србије за краљевину 1882. године, славио се 22. фебруар.¹³

Краљ Александар Обреновић је 15. јуна 1889. године у ред државних празника уврстио и Видовдан, као дан помена палим српским ратницима.¹⁴ До тада је помен вршен прве суботе после 22. фебруара. Уредбом краља Петра Карађорђевића од 2. јануара 1904. године потврђено је прослављање Видовдана као дана помена изгинулим српским борцима и уведен дан краљевог рођења, 29. јун, као нови празник.¹⁵ У календар државних празника 25. априла 1914. године, решењем министра просвете и црквених послова, уведен је и празник Светих словенских равноапостола Кирила и Методија (11. мај) и одређено да се тога дана не ради.¹⁶

Законска регулатива о прослављању празника у војсци

На предлог Министарског савета, краљ Милан је 14. марта 1884. године донео решење о начину прослављања народних празника и државних светковина.¹⁷ Тога дана су краљ, краљица, председник Министарског савета и представници највеће државне власти примали честитања од државних и општинских власти и органа. Као међусобно једнаке власти сматране су пуковске трупне и пуковске

¹⁰ Радош Љушић, *Историја српске државности*, књига II, Нови Сад, 2001, стр. 95. Димитрије Руварац наводи да је уредбу о светковању Светог Андрије донео Архијерејски сабор Српске Цркве током 1836. године, заједно са решењем да се празнује рођендан кнеза Милоша. Димитрије Руварац, н. д, стр. 498.

¹¹ *Сборник закона...*, (1849 – 1850), књига 5, Београд, 1853, стр. 286. Уредба о светковању светог Андрије није штампана у Сборнику.

¹² *Зборник закона, уредаба и уредбени указа издатих у Кнежевству Србском* од 5. јула до 28. октобра 1878. године, књига 33, Београд, 1883, стр. 91.

¹³ *Зборник закона, уредаба и уредбени указа издатих у Кнежевству Србском* од 20. јула 1882. до 19. фебруара 1883. године, књига 38 Београд, 1883, стр. 451.

¹⁴ *Службени војни лист*, 1889, стр. 1. (даље: СВЛ) Назив празника потиче од имена једног ранохришћанског мученика из Јужне Италије; Милорад Екмечић, н. д, стр. 38.

¹⁵ СВЛ 1904, стр. 19.

¹⁶ Министарство војно актом Ф/АБр. 6943 обавестило је 2. маја 1914. године све команде и надлештва о увођењу овог празника; СВЛ 1914, стр. 405.

¹⁷ СВЛ 1884, стр. 361 – 364.

окојне команде, окојна начелства и окојни судови. Уколико су се ове канцеларије налазиле у истом месту, честитања је примао окојни начелник, као представник политичке власти. У месту у коме је била пуковска трупна, окојна, или батаљонска команда, представници власти су ишли команданту на честитање. Уколико би у месту где је штаб дивизије било и епископско седиште, владика би ишао на честитање дивизијару, а овај је био дужан да му узврати посету. Министар војни Јован Петровић допунио је 1884. године ову уредбу објашњењем да официри који су по рангу старији од дивизијара, а налазе се на другим дужностима или раде у министарству, такође треба да иду дивизијару на честитање.¹⁸ Дивизијар је њима узвраћао посету. Нова уредба о честитању државних празника донета је 23. фебруара 1907. године.¹⁹ У делу који се односи на честитање у војним установама и јединицама, прописано је да команданти дивизија и месни команданти примају поздрав и честитање официра и војних власти. *Уредбом о прослављању државних празника и народних светковина* од 10. јуна 1914. године обједињени су постојећи прописи.²⁰ Највиши политички представник краљевске власти у округу више није био дивизијски командант, већ окојни начелник.

За дане државних празника била је предвиђена војна парада. Војници су на параду излазили у ратној опреми. Трупe одређене за параду дочекивале су високе представнике државне или војне власти (краљ, краљица или највиши војни командант) при уласку и изласку из цркве.²¹ Након богослужења и одласка државних великодостојника, војници из параде су чекали да се сви разиђу и тек су онда одлазили. Сви официри који су били ван строја или нису на гарнизонским или другим службама били су дужни да иду у цркву.

Након параде сви официри у престоници ишли су у двор на честитање (подворење).²² У осталим гарнизонима сви официри су ишли на честитање најстаријем команданту. За Нову годину, краљев и краљичин рођендан, за Божић и за Светог Николу, славу династије Обреновић, сви активни (дејствени) генерали, команданти дивизија, и активни ађутанти краља и краљевског дома, могли су краљу и краљици честитати празник и депешом. Поред активних, и сви резервни официри били су дужни да узму учешћа у државној светковини. Уколико је у месту било активних официра они су са њима одлазили у цркву и на подворење, а иначе су, прописно одевени, одлазили у месну цркву на благодарење.

¹⁸ Наречење Ф/АН 1992 од 20. марта 1884. године, СВЛ 1884, 369 – 370. Наречења којима је регулисан редослед честитања за време државних празника донета су и 15. марта 1876. године (ФБр. 2282 и ФБр. 2837). На основу доступне грађе њихов садржај није познат. Поменуто наређење нису штампана у *Сборник закона, уредаба, наређења и објашњења војних издатах у 1876. години*, Државна штампарија, Београд, 1881.

¹⁹ СВЛ 1907, стр. 145 – 147.

²⁰ СВЛ 1914, стр. 531 – 533.

²¹ Правила службе, I део, Београд, 1901. У члану од 302 до 319 објашњава се начин организовања војне параде приликом државних и црквених свечаности. Док су стајали испред цркве за време богослужења војници су били “*на месту вољно*”. За време читања Светог Јеванђеља, приликом изношења Светих Тајни, када се пева “*Достојно*” и “*Молим ти се Боже наши*” и за време “*Многољетствија*”, командант параде је командовао “*мирно*”, “*о десно раме*”, “*сабље вади*” и за време молитве “*капе скини*”. По завршетку ових делова литургије војници су опет стајали “*на месту вољно*”.

²² Правила службе, I део, Београд, 1901, честитање је регулисано чланом 310, 311. и 312.

Уочи и за време дана државне светковине испаливани су плотуни из топова.²³ Увече су све војничке зграде и станови осветљавани свећама које су стављане споља на прозоре. Војна музика (или значари)²⁴ на један сат пре повечерја свирали су по одређеним улицама у месту, а онда су свирањем повечерја завршавали светковину.

Црквена парада организована је и за време празника Богојављања. Тада је у сваком гарнизону одређивана из сваког пука и рода војске по једна чета, ескадрон, батерија и по једно одељење са својим заставама и музиком. Они су постројавани на месту где ће се вршити водоосвећење, у једној линији по утврђеном распореду:²⁵

Поред православних, у српску војску су ступали и припадници других вероисповести.²⁶ Према члану 20. Устава Краљевине Србије из 1888. године ни један српски грађанин није могао, позивајући се на прописе своје вере бити ослобођен војне обавезе.²⁷ Док су служили у кадру, верске потребе војника муслиманске и јеврејске вероисповести биле су регулисане Правилима службе, као и посебним уредбама и наређењима. Питање припадника римокатоличке вере није посебно третирано у војним законима.

Војницима „мојсијевске вере“ који служе у сталном кадру од 30. априла 1880. године било је дозвољено да за време својих празника одлазе кућама.²⁸ На молбу Јеврејске Београдске црквено – школске општине ово наређење је 4. априла 1897. године проширено и на обвезнике редовне и оба позива народне војске.²⁹ У делу Правила службе из 1901. године које говори о богослужењу наводи се да је иноверцима дозвољен одлазак у богомоље и ослобађање од дужности за време њихових празника.³⁰ Њиховим војним старешинама је остављена могућност да, с обзиром на специфичност ситуације, одлучују о пуштању војника.

²³ Правила службе, I део, Београд, 1901, члан 313. За време вечерње молитве испаливано је по 11 плотуна, а у време јутарње молитве на дан празника испаливан је 21 плотун. У месту где су краљ и краљица из топова је пуцано од њиховог поласка до уласка у цркву и обрнуто, на сваки минут по плотун. Такође је пуцано док траје „*благодарење*“, за време „*возгласија*“ и „*многостевија*“.

²⁴ Уколико у јединици није било оркестра војне музике (банда), улогу музике су преузимали значари (фанфаристи). Као инструмент користили су трубу или рог, а најчешће добош.

²⁵ Правило службе, I део, Београд, 1901, члан 316 до 336. На крилу одакле ће доћи литија ишла је пешадија, у продужетку инжењерија, коњица, артиљерија и остала одељења. Музика и заставе стајале су на крилу дочека литије. Приликом богослужења војници у паради су поступали као и приликом стајања пред црквом за време службе. Приликом читања Светог Јеванђеља, „*Сејат*“, „*Велик јеси Господи*“ кад је „*многостевије*“ и кад свештеник кропи војску и заставе, командир командује „*о десно раме*“ („*сабље вади*“, „*на молитву*“) и „*капе скини*“.

²⁶ Према попису из 1910. године у Краљевини Србији православних је било 2.881.220 (98,6%), муслимана 14.335 (0,5%), римокатолика 8.435 (0,28%), мојсијеваца 5.997 (0,2%) и протестаната 799 (0,025%); Радосл Љушић, н. д, стр. 35.

²⁷ Устав Краљевине Србије проглашен 22. децембра 1888. године на Великој Народној Скупштини држаној у Београду месеца децембра 1888. године, Државна штампарија, Београд, 1888. Владар је био заштитник свих признатих вероисповести у држави, а Уставом је гарантовано право слободног вршења верских обреда и организовања по канонима вере. Ова права верским мањинама гарантовали су сви уставни у Кнежевини и Краљевини Србији.

²⁸ Наређење ФБр. 3812, Зборник закона и уредаба изашлих 1880. године, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1881, 160.

²⁹ Наређење министра војног Јенерала Јована Мишковића, Ф/ЂБр. 2725, СВЛ 1897, 288.

³⁰ Правило службе 1901. године, I део, члан 389. Од почетка 1910. године сви регрути мухамеданци приликом регрутовања упућивани су у оне гарнизоне у којима је проценат муслимана био знатан и

Нормативним актима у војсци Кнежевине/Краљевине Србије одређиван је начин вршења церемонија приликом прослављања слава команди и установа, организовања свечаности полагања војничке заклетве, освећења нових пуковских застава.³¹ Војска је учествовала у свечаностима приликом обележавања годишњица значајних историјских датума: прослава петстогодишњице Косовске битке 1889. године, прослава 700 година упокојења светог Симеона 13. фебруара 1899. године, прослава 100 година од Првог српског устанка 14. фебруара 1904. године. Свечаност крунисања краља Петра 8. септембра 1904. године у Београду, као и обред његовог миропомазања 27. септембра 1904. године у Жичи, протекла је уз знатно учешће војске. Све те манифестације имале су државно-верски карактер и разрађен протокол.

Исхрана за време празника

За време државних и народних светковина јединице су имале увећани оброк и одређену количину пића. Кнез Александар Карађорђевић је 14. априла 1849. године одобрио решење Совјета по коме се уочи Божића и Васкрса одобрава 6 цванцика на десет војника за куповину печенице. Том приликом официрима није следовала накнада.³² Према пропису од 19. фебруара 1893. године војници и официри су за време државних светковина добијали увећани оброк, који је прописан на нивоу гарнизона.³³ Командама које се издржавају из интендантских слагалишта, на име увећаног obroка издавано је поред прописане количине меса, варива и зачина, још и одређена количина пића која је ишла уз увећани оброк. За време Васкршњих и Божићних празника командама које су се издржавале из интендантских слагалишта, поред редовне количине меса издавано је још и 300 грама меса и пиће у количини која је одређена за увећани оброк за команду.

Од 14. марта 1893. године сваког дана за време Васкршњих празника војсци и подофицирима који се хране са казана издавано је по једно офарбано јаје.³⁴ Печење васкршње печенице вршено је у војним пекарама, а уколико то није било могуће, печеница је печена код приватних пекара. На основу прописа од 1.

где је било цамија. Регрути са територије нишког, врањског, пиротског и топличког округа упућивани су на одслужење рока по командама нишког гарнизона, а регрути са осталих територија у београдски гарнизон; Нарешење Ф/ГБр. 329 од 30. децембра 1909. године, СВЈ 1910, стр. 41.

³¹ У *Закону военом* од 31. октобра 1839. године објављен је први законски акт о полагању заклетве у модерној српској војсци. Наредбом краља Милана Обреновића од 14. јануара 1888. године уведено је прослављање слава у војсци. Детаљан поступак приликом освећења заставе дат је у Правилима службе из 1901. године, чланови 320- 336. Опширније о томе: Миљан Милкић, *Специфичности верског живота у војсци Кнежевине – Краљевине Србије*, Војно дело, 1 – 2003, стр. 168 – 184.

³² Указ ВБр.492, Сборник закона. . . (1849 – 1850), књига 5, Београд, 1853, стр. 20.

³³ Пропис Е/ПБр. 902, СВЈ 1893, стр. 193. Милић Милићевић наводи да је тих година за време празника издавана повећана количина варива, по 700 грама купуса или кромпира, 200 грама пасуља и 100 грама пиринча, као и хлеба у износу цене месног obroка, као и дупли месни оброк од 600 грама; Милић Милићевић, *Војничка кухиња. Исхрана војске у Србији крајем XIX и почетком XX века*, Београд, 2002, стр. 17.

³⁴ Пропис Е/НБр 1285 од 14. марта 1893, СВЈ 1893, стр. 290 – 291.

марта 1894. године одређено је да за дан државне светковине, поред прописане количине меса, варива и зачина, уз оброк следује додатних 0,75 децилитара ракије или 1.5 децилитара вина.³⁵ Такође, прописано је да за војничку славу следује 3 децилитара вина, а уколико се војничка слава и државни празник обележавају у истом дану, војницима су издаване прописане количине вина за војничку славу и прописана количина ракије одређена за државну светковину. На основу „Измена и допуна I дела правила о новчаном следовању” и „Правила о снабдевању са људском храном” од 15. децембра 1894. године, регулисано је да формације са преко 30 људи имају увећану храну за дан своје славе и у дане осталих државних празника.³⁶ Војницима исламске и јеврејске вероисповести том приликом исплаћивана је храна у новцу.

Обележавање празника у току Првог светског рата

Напад аустроугарске, немачке и бугарске војске у октобру и новембру 1915. године, приморао је српску војску да преко Црне Горе и Албаније напусти Србију.³⁷ Током боравка на острву Крф од јануара до маја 1916. године, а затим на полуострву Халкидики, српска војска је у снабдевању материјалом и храном зависила од савезничке команде у Солуну.³⁸ Ратне прилике диктирале су нове услове којима се војска прилагођавала. Када су прилике то дозвољавале војни свештеници су сваке недеље и празником служили службу Божију у цркви.³⁹ Војска је за своје потребе најчешће користила цркву Светог Саве у Солуну и цркву Светог Ђорђа у Микри. Према потреби коришћене су и друге цркве. Редовно су одржавана благодарења и помени којима је присуствовао одређени број војника и старешина.⁴⁰ Начелник Штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић потписао

³⁵ Пропис Е/ПБр 1149, СВЛ 1894, стр. 260 – 261. Наредбом министра војног Милована С. Павловића Е/ПБр. 3642 од 21. јуна 1894. године извршене су измене у количини појединих артикала за људску исхрану; СВЛ 1894,

³⁶ Пропис ЕБр. 7318, СВЛ 1894, стр. 1317 – 1319.

³⁷ О учешћу Србије у Првом светском рату видети: Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984. Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, 1973.

³⁸ Почетак рата условио је промене у снабдевању људском храном и пре повлачења из Србије. Главна Интендатура Врховне команде донела је наредбу 1. октобра 1915. године да се борцима за време ратних операција издаје месо и средом и петком; Архив Војноисторијског института, Пописник 9, кутија 152, фасцикла 5, документ 12/2; Министар војни Радомир Бојовић наредио је 10. октобра 1915. да се дневни оброк хлеба смањи са 1 кг на 900 грама; Архив Војноисторијског института, Пописник 9, кутија 152, фасцикла 5, документ 12/3. Наредбом је прописано да се хлеб израђује од чистог пшенично брашна са додатком 10% финог кукурузног брашна.

³⁹ Као пример наводимо извештај команданта Тимочког пешадијског пука III позива о активностима пуковског свештеника у току 1917. године, упућен шефу Војно – друмског одсека 11. јануара 1918. године. Архив Војноисторијског института (даље: А ВИИ) Пописник 3, кутија 229, фасцикла 18, документ 23/14. Извештај команданта Тимочког пешадијског пука III позива о активностима пуковског свештеника у току 1917. године, упућен шефу Војно – друмског одсека 11. јануара 1918. године.

⁴⁰ На дан војничког патрона Светог Димитрија 26. октобра 1916. године одржано је молебствије за победу српског оружја у Солунској цркви Светог Саве; А ВИИ, Пописник 3, кутија 245, фасцикла 1, документ 17/4.

је 14. јуна 1916. наредбу о одржавању свечаног помена на Видовдан ратницима изгинулим у свим ратовима.⁴¹ Командатима армија и команданту Коњичке дивизије наређено је да издају потребна наређења да би се помен извршио. Црква Светог Саве у Солуну одређена је за место где ће се обавити централни помен коме су били дужни да присуствују сви начелници одељења Врховне команде. На Благовести 25. марта 1918. године у Солунској цркви Светог Саве одржан је молебан за победу савезничког оружја.⁴²

Празнични дани су поштовани у мери у којој су то дозвољавале ратне прилике. Из Штаба Врховне команде 27. јуна 1916. године достављено је свим јединицама да на Петровдан не треба вршити посебне пријеме ради честитања празника.⁴³ Ово је одлучено уз поштовање жеље краља Петра да због тренутних прилика не треба приређивати пријеме. Такође, краљ Петар је захтевао да се њему лично честитке не шаљу.⁴⁴ Наредбом начелника Штаба Врховне команде генерала Бојовића од 17. маја 1917. године особље свих одељења Врховне команде ослобођено је обављања службених послова у поподневним сатима недељом и празницима.⁴⁵ Особље је ово време могло да користи за одмор и освежавање. Начелницима одељења остављена је могућност да, сходно потребама, у овим данима одреде потребан број људи за обављање хитних послова.

Главни хришћански празници, Божић и Васкрс, као и главни празници осталих вероисповести заступљених у српској војсци, обележавани су готово без изузетка сваке ратне године. Краљ Петар и престолонаследник Александар Карађорђевић, врховни командант српске војске, редовно су учили ових празника, као и пред Нову годину, слали честитке војсци. Пред Божић 1916. године начелник Штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић наредио је да се у току Божићних празника, од 24. до 27. децембра, у канцеларијама Врховне команде ради онолико колико то захтевају хитни послови и отпремање важније поште.⁴⁶ Начелницима одељења остављено је да, сходно потребама, регулишу радно време. Секретар митрополита Србије Димитрија (Павловића), протођакон Љубомир Поповић упутио је српској Врховној команди у Солуну 28. новембра 1916. године 200 примерака митрополитове Божићне посланице, како би оне биле достављене војним свештеницима у јединицама.⁴⁷ Свештеници су требали да посланице прочитају и поделе војницима на дан Божића. Пред Божић 1917. начелник Штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић наредио је да се у свим одељењима Врховне команде за Бадњи дан ради само пре подне, а да први и други дан Божића

⁴¹ А ВИИ, Пописник 3, кутија 254, фасцикла 2, документ 3/8.

⁴² А ВИИ, Пописник 3, кутија 199, фасцикла 9, документ 3/177. Наредба Бр. 378 Команданта места у Солуну за 24. март 1918. године.

⁴³ А ВИИ, Пописник 3, кутија 254, фасцикла 2, документ 3/12.

⁴⁴ А ВИИ, Пописник 3, кутија 254, фасцикла 2, документ 3/11. Депеша министра војног пуковника Терзића начелнику Штаба Врховне команде генералу Петру Бојовићу упућена 26. јуна 1916. године.

⁴⁵ А ВИИ, Пописник 3, кутија 391, фасцикла 1, документ 3/5.

⁴⁶ А ВИИ, Пописник 3, кутија 383, фасцикла 6, документ 26.

⁴⁷ А ВИИ, Пописник 3, кутија 254, фасцикла 2, документ 3/28.

буду нерадни дани.⁴⁸ Поштанско – телеграфско одељење Штаба Врховне команде обавестило је 23. децембра 1917. године начелника Ађутантског одељења да Главна пошта Врховне команде неће радити са странкама првог дана Божића, а другог дана само до поднева.⁴⁹ Експедиција је вршена редовно.

Пред Васкрс 1916. године постојала је дилема да ли за време празника изречена казна војним лицима може бити одложена и њено издржавање настављено након празника.⁵⁰ Команда Вардарске дивизије предложила је команданту I армије да се издржавање казне одложи од Великог петка, 8. априла, до трећег дана Васкрса, 13. априла. Командант I армије пуковник Милош Васић известио је о овоме начелника Штаба Врховне команде уз образложење да одлагање казне за време Божића и Васкрса није предвиђено *Уредбом о војничкој дисциплини*, али да овакав предлог команданта Вардарске дивизије има смисла.⁵¹ Међутим, предлог није прихваћен.⁵² Начелник Штаба Врховне команде генерал Бојовић својом наредбом од 8. априла 1916. године регулисао је радно време у канцеларијама Врховне команде за време Васкршњих празника.⁵³ У периоду од 8. до 11. априла обављани су само хитни послови, а иначе је сво особље, сем дежурних, могло „располагати слободно својим временом“. У периоду од 8. до 12. априла 1916. такође није извођена ни трупна настава (обука и гађање).⁵⁴ Радно време у току Васкршњих празника 1917. године, од 31. марта до 4. априла, било је ограничено на преподневни рад и завршавање хитних послова у току поподнева.⁵⁵ Уз честитку свим војницима, подофицирима и официрима, начелник Штаба Врховне команде прописао је престанак рада у одељењима Врховне команде за време Васкрса од 20. до 24. априла 1918. године.⁵⁶ Обављани су само хитни послови уз ангажовање минималног броја људи.

Министар војни пуковник Божидар Терзић 1. априла 1916. године објавио је наредбу о исхрани у време Васкршњег поста и исхрани за време самог празника

⁴⁸ А ВИИ, Пописник 3, кутија 273, фасцикла 6, документ 4/174. Наредба ЂО/Бр. 4.619, Начелника штаба Врховне команде за 23. децембар 1917. године у Солуну.

⁴⁹ А ВИИ, Пописник 3, кутија 273, фасцикла 6, документ 4/145.

⁵⁰ А ВИИ, Пописник 3, кутија 248, фасцикла 1, документ 1/65. Акт команде Вардарске дивизије упућен команданту I армије 26. марта 1916. године.

⁵¹ Потреба за регулисањем оваквих ситуација постојала је и раније у Краљевини Србији. Решењем СБр. 23 од 23. септембра 1902. године, Архијерејски сабор Српске Цркве је предложио влади да се недељом и празничним данима не извршавају смртне пресуде над осуђеницима. Влади је такође предложено да се за време службе у цркви обустави посао по свим надлештвима, а да се вашари у градовима не отварају пре завршетка службе у цркви. *Гласник православне цркве у Краљевини Србији*, 1 – 2/1903, стр. 4.

⁵² А ВИИ, Пописник 3, кутија 248, фасцикла 1, документ 1/65. Акт Штаба Врховне команде од 3. априла 1916. године.

⁵³ А ВИИ, Пописник 3, кутија 383, фасцикла 6, документ 26/2.

⁵⁴ А ВИИ, Пописник 3, кутија 76, фасцикла 1, документ 6/22. Наредба Обр. 29662 Начелника Штаба Врховне команде за сву војску за 7. април 1916. на Крфу.

⁵⁵ А ВИИ, Пописник 3, кутија 391, фасцикла 1, документ 3/4. Наредба начелника Штаба Врховне Команде за 31. март 1917. године

⁵⁶ А ВИИ, Пописник 3, кутија 409, фасцикла 10, документ 5/43. Наредба начелника Штаба Врховне команде генерала Петра Бојовића 19. априла 1918. године.

Васкрса.⁵⁷ Уз матерјалну подршку француске мисије на Крфу, одређена је врста и количина намирница која ће се издавати српској војсци. Наредбом је одређено да војници poste недељу дана пред Васкрс, од 3. до 9. априла, и прописана је дневна таблица хране за време поста и у току три дана Васкршњих празника.⁵⁸ Због тога што француска интендатура није имала довољан број возила да физички достави предвиђену количину mesa, главни интендант Врховне команде српске војске објавио је 7. априла наредбу којом су одређене нове количине mesa, док су друге количине хране остале исте.⁵⁹

Начелник Штаба Треће армије тражио је 16. јуна 1916. године објашњење од Штаба Врховне команде да ли војнике исламске вероисповести треба поштедети од радова за време Рамазанског поста и предстојећег празника Бајрама.⁶⁰ На основу тога начелник Штаба Врховне команде генерал Бојовић наредио је 17. јуна 1916. године да за месец дана трајања Рамазана војници исламске вероисповести буду ослобођени унутрашње службе у команди (дежурства, редарства, помоћништва и стражарства), а да за време самог празника Бајрама, који траје три дана, војници исламске вероисповести треба да буду ослобођени сваког рада.⁶¹ Сутрадан, Врховна команда је од стране штаба Треће армије обавештена да је за Рамазан и Бајрам издато потребно наређење.⁶² Наредбом начелника Штаба Врховне команде генерала Бојовића 28. маја 1918. године све јединице и установе обавештене су о почетку Рамазана.⁶³ Надлежним старешинама је наређено да, уколико то прилике дозволе, обвезницима исламске вероисповести омогуће одмор и посећивање богомоља.

Председник Црквено – школске Јеврејске општине у Нишу рабин Исак И. Берака, у својству заступника главног рабина Краљевине Србије, упутио је 17. маја 1916. године из Атине писмо начелнику Штаба Врховне команде у коме га обавештава о наступајућем јеврејском празнику Шавуату (Примање закона),

⁵⁷ А ВИИ, Пописник 3, кутија 427, фасцикла 2, документ 1/137.

⁵⁸ У време поста војсци је дневно издавано: 1000 грама хлеба, 250 грама пасуља или 150 грама пиринча, или 750 грама кромпира или 500 грама неког другог поврћа уз додаток 50 грама пиринча, 20 грама црног лука, 18 грама соли, 2 грама алеве паприке и 250 грама конзервираног поврћа. У току три дана прославе Васкрса сваки војник је добијао: 1000 грама хлеба, 850 грама mesa (у ову количину било је урачунато и следовање печенице, јер се, како се наводи, „јагњад и прасад сада не могу набавити“), 300 грама вина, 20 грама дувана са „цигар папиром“, 25 грама рума и 250 грама варива или 500 грама поврћа. За време поста војницима је дневно следовало 0,2 децилитара сирћета и 10 грама зејтина. Маст и зачини су за време празника издавани на основу постојеће таблице исхране. Због немогућности набавке јаја на острву Крфу, васкршња јаја нису дељена; А ВИИ, Пописник 3, кутија 427, фасцикла 2, документ 1/137.

⁵⁹ А ВИИ, Пописник 3, кутија 427, фасцикла 3, документ 1/174. Наредба Главне интендатуре Врховне команде ЕПБр. 62217 од 7. априла 1916. године. Уместо раније предвиђених 850 грама mesa, новом уредбом је одређено да се првог и трећег дана Васкрса сваком војнику подели по 100 грама конзервираног mesa, 120 грама сланине и 450 грама свежег смрзнутог mesa; другог дана, једна кутија конзерве са зељем и 450 грама mesa. Препоручено је да се уз помоћ ових артикала комбинује више врста јела и да се, „од обичне конзерве и сланине са луком и осталим зачинцима (направи) паприкаш“.

⁶⁰ А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/10.

⁶¹ А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/10.

⁶² А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/12.

⁶³ А ВИИ, Пописник 3, кутија 409, фасцикла 11, документ 5/60.

25. и 26. маја.⁶⁴ Уједно је молио да се свим војницима јеврејске вероисповести одобри дводневно одсуство да „овај свети празник прославе у кругу Солунских суграђана“. Начелник Штаба Врховне команде генерал Бојовић наредио је 23. маја 1916. године да због јеврејског празника 24. и 25. маја „војници мојсијеве вере“ буду ослобођени сваког рада и занимања.⁶⁵ Такође, одобрио је да они војници који желе могу да оду у Солун и присуствују верској служби у синагоги.

Начелнику Штаба Врховне команде генералу Бојовић упућено је писмо из Великог рабината у Солуну 6. септембра 1916. године у коме се моли да се војницима јеврејске вероисповести дозволи да у време великих јеврејских празника у току септембра и октобра присуствују верској служби у синагоги у Солуну.⁶⁶ У писму су наведени празници и дани у којима се обележавају. Истог дана писмо Врховној команди упутио је и заступник главног рабина Краљевине Србије Исак И. Берака.⁶⁷ Он је конкретно тражио да војници јеврејске вероисповести буду пуштени у Солун за празник Рош Ашана (Нова година), 15. и 16. септембра, и Јом Кипур, 24. септембра. Због борбених прилика и стања у којима су се српске трупе налазиле у том тренутку, начелник Штаба Врховне команде није одобрио да се војници у току септембра и октобра пуштају у Солун.⁶⁸ Велики рабин Ј. Меир из Солуна упутио је 3. марта 1917. године молбу Врховној команди да војници јеврејске вероисповести буду ослобођени дужности и дођу у Солун за време празника Пасха, који је трајао од 24. марта у подне до 1. априла увече.⁶⁹ Велики рабин је навео да је то прошле године српским војницима јеврејске вероисповести било омогућено и замолио да уколико није могуће да бораве свих дана у Солуну, онда да им се дозволи долазак само за прва два дана празника. Са сличним захтевом Команди места у Солуну обратио се 5. марта 1917. војни свештеник за јеврејску вероисповест при Команди места у Солуну, Шалам Русо.⁷⁰ Он је молио да се „Србима мојсијеве вере“ за време Пасхе омогући одсуство из јединица од 24. марта до 1. априла. Уколико не би било могуће да буду пуштени из јединица, војни свештеник Русо је молио да војници буду ослобођени сваког рада. Као одговор на једну и другу молбу, начелник Штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић наредио је 14. марта 1917. године да, уколико то прилике дозвољавају, надлежне старешине из команди и установа у Солуну, Микри и Зејтинлику, дозволи да војници јеврејске вероисповести све дане трајања празника Пасхе проведу у Солуну.⁷¹ За војнике јеврејске вероисповести ван ових места била је предвиђена поштеда од војничке службе. Пред Пасху 1918. године, која је те године почела 14. марта и трајала до 23. марта, начелник Штаба Врховне команде генерал Бојовић, објавио је 1. марта

⁶⁴ А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/5. Писмо је Врховној команди прослеђено преко Генералног Конзулата Краљевине Србије у Солуну 22. маја 1916. године.

⁶⁵ А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/4.

⁶⁶ А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/40.

⁶⁷ А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/44.

⁶⁸ А ВИИ, Пописник 3, кутија 252, фасцикла 10, документ 5/44. Акт А.Б.Бр. 14461, начелника Штаба Врховне команде генерала Петра Бојовића од 12. септембра 1916. године.

⁶⁹ А ВИИ, Пописник 3, кутија 280, фасцикла 3, документ 2/12.

⁷⁰ А ВИИ, Пописник 3, кутија 280, фасцикла 3, документ 2/13.

⁷¹ А ВИИ, Пописник 3, кутија 280, фасцикла 3, документ 2/13.

сличну наредбу.⁷² Наредбом је регулисано да се свим војницима и официрима јеврејске вероисповести омогући да празник проведу у складу са верским обредима. За војнике из команди и установа у Солуну, Зејтинлику и Микри у току трајања празника обезбеђен је од стране Солунског рабината смештај и исхрана у Солуну. Војници из осталих команди и установа били су поштеђени од вршења војничке службе, уколико то прилике дозволе.

Честитке које су краљ Петар и престолонаследник Александар Карађорђевић упућивали српској војсци у току ратних година за Божић, Нову годину и Васкрс, поред свог значаја на подизању морала војске, представљају и својеврсне манифесте у којима се може пратити развој ратних циљева Србије. Врховни командант престолонаследник Александар честитао је Божић српској војсци 25. децембра 1914. године из Крагујевца, уз захвалност Богу што је српском оружју дао свој благослов којим су српски војници одбранили своје домове.⁷³ У Божићној честитци краља Петра 1914. године изражава се благодарност на пожртвовању свим српским војницима и благосиљају „Срби на све четири стране света“.⁷⁴ Пред Васкрс 1915. године краљ Петар је из Врањске Бање упутио честитку начелнику Штаба врховне команде војводи Радомиру Путнику, официрима, војницима и обвезницима чиновничког реда са жељом да „ускоро сви заједно прослављамо Васкрс и уједињење васколиког српства“.⁷⁵ Одговарајући на честитку, војвода Путник је рекао да ће српска војска „увек наћи снаге и подстрека да заврши велико и светло дело које је српски народ са великим жртвама и са пуно части започео“.⁷⁶ Врховни командант српске војске, престолонаследник Александар Карађорђевић, честитао је из Солуна српској војсци Божић 1916. и нову 1917. годину указујући да је неумитна судбина српског народа хтела да светле празнике Христовог Рођења српска војска дочека ван отаџбине.⁷⁷ Уздајући се у Божију помоћ, престолонаследник Александар на крају честитке изражава уверење да ће у наступајућој години српска војска постићи свој велики циљ: ослобођење Србије и целог српства. У Божићној и Новогодишњој честитци 1917. године престолонаследник Александар изражава жаљење због тога што у претходној години српска војска није извојевала победу над непријатељем и није се вратила у отаџбину.⁷⁸ На крају честитке, за разлику од претходних година, престолонаследник Александар указује на нове циљеве српске војске – ослобођење и уједињење „заједничке отаџбине Срба, Хрвата и Словенаца“. Пред нову 1918. годину, престолонаследник је упутио посебну честитку официрима, подофицирима и војницима римокатоличке и протестантске вере са жељом да се

⁷² А ВИИ, Пописник 3, кутија 409, фасцикла 10, документ 5/30.

⁷³ А ВИИ, Пописник 2, кутија 46, фасцикла 5, документ 42/7.

⁷⁴ А ВИИ, Пописник 9, кутија 46, фасцикла 5, документ 42/8.

⁷⁵ А ВИИ, Пописник 3, кутија 93, фасцикла 2, документ 6/9.

⁷⁶ А ВИИ, Пописник 3, кутија 93, фасцикла 2, документ 6/10.

⁷⁷ А ВИИ, Пописник 3, кутија 135, фасцикла 1, документ 1/50. На документу је забележено колико је примерака честитке послато: I армији послато је 170 примерака, II армији 120, III армији 110, а Дунавској дивизији 70 примерака честитке.

⁷⁸ А ВИИ, Пописник 3, кутија 173, фасцикла 6, документ 4/135.

у новој години „крунишу успехом заједнички напори свих народа за уједињењем у једну слободну и демократски организовану државу“.⁷⁹

У Васкршњој честитци 2. априла 1917. године, престолонаследник Александар обратио се српским јунацима уз наду у скори васкрс отаџбине.⁸⁰ Краљ Петар у Васкршњој честитци српској војсци 1918. године наглашава одлучан рад старешина и недостижно пожртвовање војника у борби, уз уверење у скори „васкрс и уједињење васколиког српства“.⁸¹ Престолонаследник Александар у Васкршњој честитци 1918. године истиче велики допринос савезника и њихове борбе на Западном фронту, као и борбе српске и савезничке војске на Солунском фронту.⁸² На крају честитке се наглашава да жртве неће бити узалудне, јер ће донети уједињење са „осталом нашом дичном браћом Југословенима“.

У Божићној честитци 25. децембра 1918. године, престолонаследник Александар подсећа на своје речи из прошлогодишње честитке када је позвао војску да има чврсту наду и да ће „Божијом помоћу у наступајућој години постићи наш узвишени циљ и обезбедити себи све благодети мира и будућег развитка“.⁸³ Престолонаследник Александар наводи највеће битке које је српска војска извојевала и ослободила Србију, али напомиње да је српска војска кренула и даље, „у наручја осталој браћи“. Због тога, како се наводи у честитци, „ове године скоро сваки хришћански, југословенски дом слободно и весело прославља светли празник Спаситељева Рођења и благосиља вас – своје ослободиоце“. На тај начин је завршено дело које је започео Карађорђе – „троимени народ је сада сакупљен својом вољом први пут цео у једном државном дому, у пространом Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“.

Мишљења историчара о основама и карактеру стварања заједничке државе 1918. године можемо проширити и кроз анализу садржаја наведених честитки.⁸⁴ Ми се питамо да ли њихов садржај указује на постојање различитих концепата уједињења: уједињење „васколиког Српства“, како стоји у честиткама старог краља Петра, или платформа ширег југословенског уједињења, како је то, након Крфске декларације јула 1917. године, наведено у честиткама престолонаследника и будућег краља? Војска је због свог начина организовања и функционисања посебан систем, али је део друштва и свакако показатељ стања у њему. Управо је у току Првог светског рата српска војска имала значајну војничку, али и политичку улогу у формирању будуће заједничке државе.⁸⁵

⁷⁹ Наредба бр. 21469 Врховног команданта за сву војску за 19. децембар 1917. у Солуну; А ВИИ, Пописник 3, кутија 135, фасцикла 2, докуменат 1/92.

⁸⁰ А ВИИ, Пописник 3, кутија 135, фасцикла 2, документ 1/62.

⁸¹ А ВИИ, Пописник 3, кутија 93, фасцикла 2, документ 6/10. Наредба краља Петра за 22. април 1918. године.

⁸² А ВИИ, Пописник 3, кутија 135, фасцикла 2, документ 1/102.

⁸³ А ВИИ, Пописник 3, кутија 135, фасцикла 3, документ 1/121.

⁸⁴ О српском питању и стварању југословенске државе видети: Бранко Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд, 1993; Љубодраг Димић, *Историја српске државности. Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001.

⁸⁵ Миле Бјелајац наводи да је начелник Штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић 12. децембра 1917. године, у Солуну, објавио наредбу Обр. 20776 „Однос Србијанаца према Југословенима у

У српској војсци обележавани су и слављени државни и верски празници на начин на који је то било прописано законским и подзаконским актима. Развијени церемонијал учешћа војних јединица за време прославе празника показује значај који је војска имала у српском друштву. Податак да су као међусобно једнаке сматране војне команде (пуковске трупне и пуковске окружне команде), и окружна начелства и окружни судови, потврђује углед и високи положај војске у друштву. Српска војска је у јавност излазила у свој својој величини и снази – војници су на парадама учествовали у ратној опреми, а уочи и за време празника испаљивани су плотуни из топова.

У данима државних и верских празника у војсци је била предвиђена посебна исхрана. За празник је чак и у ратним приликама морала да буде обезбеђена квалитетна исхрана. Празници верских мањина (иновераца) у српској војсци прослављани су према правилима дотичне вероисповести и на начин који је био прописан војним прописима.

Прослављање празника у војсци било је у функцији значаја подизања морала. У току Првог светског рата и српска влада и српска војска биле су у избеглиштву, а церемонијал прославе државних и верских празника одржавао је осећај припадности држави и вери. Поред церемонијалног карактера, чији је значај пре свега био морални, прослава празника коришћена је и у војнополитичке сврхе у циљу остваривања идеје стварања заједничке југословенске државе.

смерницама српске Врховне команде“; Mile S. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918 - 1991. godine*, Beograd, 1999, стр. 7 – 10.